

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
Explanation and Evaluation the Impact of Environmental Factors on the
Formation of Behavioral Patterns in Urban Spaces
(From Theory to Practice: Study of Tajrish Square)
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

تبیین و ارزیابی تأثیرات مؤلفه‌های محیطی بر شکل‌گیری الگوهای رفتاری در فضاهای شهری (از نظریه تا عمل : مطالعه میدان تجریش)

نوید پاک‌نژاد^{۱*}، غلامرضا لطیفی^۲

۱. پژوهشگر دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، قزوین، ایران.

۲. دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

تاریخ انتشار : ۹۷/۱۲/۰۱

تاریخ پذیرش : ۹۷/۰۹/۱۱

تاریخ اصلاح : ۹۷/۰۸/۲۸

تاریخ دریافت : ۹۷/۰۴/۱۲

چکیده

بیان مسئله : حضور مردم در فضاهای شهری با هدف «بودن در فضا» یکی از مؤلفه‌های سرزندگی فضاهای شهری است که منجر به ارتقای سطح روابط اجتماعی، افزایش امنیت طبیعی، ایجاد حس تعلق به مکان با افزایش امکان وقوع خاطره فردی و جمعی و کاهش جرم و جنایت در شهر می‌شود. یافتن راه‌حل مناسبی برای پیدا کردن مبنا و معیار در طراحی فضاها، مسئله‌ای است که به خصوص در سال‌های اخیر، معماران و طراحان شهری را به خود مشغول کرده و به ضرورت این تحقیق اشاره دارد.

هدف : هدف از تحقیق پیش رو، تبیین اشکال بروز و ظهور الگوهای رفتاری در فضاهای شهری است که با بررسی یکی از فضاهای شهری مهم شهر تهران «میدان تجریش»، سعی داریم تحلیلی جامع مبتنی بر شناخت الگوهای رفتاری در این فضای شهری ارائه کنیم. سؤال اصلی پژوهش، درباره نحوه ارتباط ابعاد مختلف فضای شهری با شکل‌گیری الگوهای رفتاری است.

روش تحقیق : برای تحلیل فضاهای شهری، میدان تجریش به عنوان یک فضای شهری با سطح کنش‌گری بالا و فعالیت‌های متنوع انتخاب شده است. مشاهده و تحلیل کیفی با استفاده از تکنیک‌های نقشه‌برداری رفتاری، مصاحبه و تحلیل عکس انجام شده که در راستای سنجش وضعیت و پاسخگویی به سؤالات تحقیق بوده است.

نتیجه‌گیری : در این پژوهش اثبات شد الگوهای رفتاری مختلف شامل راه‌رفتن، ایستادن و نشستن تحت تأثیر سه مؤلفه اصلی عملکردی-فعالیتی، محیطی-کالبدی و فرهنگی-اجتماعی شکل گرفته است. الگوهای رفتاری به شدت تحت تأثیر کاربری‌ها بوده و آرایه تسهیلات در فضاهای شهری موجب تشویق شهروندان برای بروز الگوهای رفتاری مختلف می‌شود. کیفیت‌های بصری از معیارهای مهم در جهت برقراری ارتباط بین افراد غریبه در فضای شهری بوده و شاخصه فعالیت‌های انتخابی در بررسی معیار تعاملات اجتماعی به سبب شرایط محیطی تقویت یا تضعیف می‌شود.

واژگان کلیدی: فضای شهری، الگوهای رفتاری، معیارها، تحلیل، روان‌شناسی محیط.

* نویسنده مسئول ۰۹۲۱۲۷۹۱۳۵۵،
Navidpaknezhad@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

دیگر مطرح شده این است که ابعاد، معیارها و شاخص‌های مختلف فضای شهری مؤثر بر الگوهای رفتاری شامل چه مواردی است؟ ابعاد، معیارها و شاخص‌های مختلف تبیین شده چه تأثیری بر بروز و ظهور رفتارهای مختلف شهروندان در فضای شهری و به طور خاص میدان تجریش دارد؟ لازم به ذکر است، پژوهش حاضر بر پایه این فرضیه انجام گرفته است که ابعاد و مؤلفه‌های مختلف تشکیل‌دهنده فضای شهری عامل اصلی شکل‌دهنده الگوهای رفتاری هستند.

روش انجام پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی بوده و با استفاده از روش جمع‌آوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، متون، سایت‌ها و اسناد مربوط به حوزه علوم رفتاری و مکان‌سازی و همچنین با استفاده از تکنیک‌هایی چون مشاهده میدانی غیر مداخله‌گرانه، عکس‌برداری، فیلم‌برداری، مصاحبه و گفت‌وگو در پی ثبت اطلاعات کمی و کیفی با استفاده از روش میدانی بوده‌ایم و به این لحاظ از نوع ترکیبی (کمی-کیفی) محسوب می‌شود. همچنین به دلیل بررسی روندها و شناخت جریان‌ها و توصیف آنچه که به عنوان الگوهای رفتاری در فضای شهری روی می‌دهد و به علت آنکه نیازمند بررسی رابطه این الگوها با فضای شهری با استفاده از روش تحلیلی هستیم، در مجموع این تحقیق از نوع تحلیلی-توصیفی است. در حوزه پایش، محدوده این پژوهش میدان تجریش تهران واقع در منطقه یک شهر تهران بوده و سعی شده با مشاهده و حضور پژوهشگر در چندین روز متداوم در ساعات مختلف روز و حضور در بخش‌های مختلف محدوده مطالعاتی، بررسی زندگی روزانه در جریان این میدان براساس الگوهای رفتاری ۳۰ نفر از کاربران فضا مورد بررسی قرار گرفته شود و از طریق تکنیک نقشه‌برداری رفتاری برداشت شده و این الگوها مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. این تحلیل بر پایه محتوا و توسط نویسندگان صورت پذیرفته شده است.

پیشینه تحقیق

تحقیق حاضر از دو مفهوم الگوهای رفتاری و فضای شهری تشکیل شده که هریک موضوع تحقیقات و پژوهش‌های مختلفی بوده‌اند. در حوزه فضاهای شهری تحقیقات بی‌شماری صورت گرفته که شماری از این تحقیقات به دنبال بهبود شرایط این فضاها با استفاده از الگوهای رفتاری بوده‌اند. در این تحقیقات الگوهای رفتاری را عامل اصلی در شکل‌گیری و بهبود وضعیت فضاهای شهری می‌دانسته‌اند. ثیل^۳ در مطالعاتی که در سال ۱۹۶۲ انجام داد، روشی به نام «اندازه‌گیری و شمارش فضا» را ابداع کرد. وی که مطالعات

فضاهای شهری عرصه‌ای برای حضور و بروز رفتارهای مختلف شهروندان هستند. رابطه میان فضا و رفتار یا محیط و اجتماع، هم در علوم اجتماعی (زیبایی‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و مدیریت) و هم در علوم محیطی (معماری، جغرافیا و شهرسازی) به پیدایش الگوهای نظری منجر شده است که در مجموع راهنمای مناسبی برای تدوین یک مدل فضا محور در مدیریت رفتار شهری است؛ درون‌مایه نظریه‌های فوق این است که فضا بازتولید اجتماعی دارد؛ فضای شهری به طور اعم و سیمای شهری به طور اخص، باز نمود رفتاری پیدا می‌کند. توجه به خواست‌ها و انگیزه‌های انسانی در شکل‌دهی فضاهای شهری در چند دهه اخیر بسیار مورد نظر بوده است. در این میان عده‌ای با تأکید بر وجود الگوهای رفتاری^۱ در این فضاها بر ضرورت شناخت و کاربردی نمودن این فعالیت‌ها و رفتارها در طراحی و شکل‌دهی فضاهای شهری اهمیت قائل شده‌اند. از آنجا که جنبش رفتارگرایی پایه نظری این پژوهش است. پایه این جنبش، علمی است بنام «روان‌شناسی محیطی^۲» که پیدایش آن مربوط به سال‌های ۱۸۸۰ می‌شود. در این سال‌ها موضوع درک انسان از فضا و تئوری گشتالت به صورت جدی مطرح می‌شود. البته نحوه درک و تصور انسان از فضا در گذشته بسیار دور نیز مطرح و مورد بحث بوده است. با شکل‌گیری نهضتی به نام رفتارگرایی در طراحی محیطی، نهضتی که افراد بسیاری آن را به عنوان پاسخی روشن در راستای بازیابی کیفیت محیط زندگی انسان تعریف کرده‌اند. در واقع گروهی از معماران به ضرورت ایجاد یک زبان مشترک پی برده و در تلاش برای ساخت و ایجاد دانشی نو برای ساخت محیطی که بتوان بهتر از پیش برای مردم مأنوس باشد برآمدند (مطلبی، ۱۳۸۰: ۵۲).

هدف اصلی پژوهش پیش‌رو؛ تحلیل الگوهای رفتاری موجود در میدان تجریش به عنوان یک فضای شهری سرزنده و موفق است. در این راستا تلاش بر این است که با تکیه بر مبانی عملی و نظری کلاسیک حوزه علوم رفتاری، عوامل مؤثر برای حصول کیفیت مطلوب فضاهای شهری معاصر، با تأکید بر پیچیدگی‌های فی‌مابین مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی؛ بازشناسی و درک شود. از این‌رو در گام نخست، باید الگوهای رفتاری موجود در این فضا مورد شناسایی و طبقه‌بندی قرار گرفته و در گام‌های بعدی با تحلیل و یا بازشناسی عوامل مؤثر بر این الگوهای رفتاری خوب و بد، سعی بر آن است تا آنها را درخور موقعیتشان، تسهیل، تشدید و یا کم رنگ شوند.

سؤال اصلی پژوهش، درباره نحوه ارتباط ابعاد مختلف فضای شهری با شکل‌گیری الگوهای رفتاری است. سؤالات خرد

تأثیر گذاشت. از دیگر پژوهشگران خارجی می‌توان به لراپ (۱۹۷۲)، ونراج (۱۹۸۳)، الدنبرگ (۱۹۹۹) و ... اشاره کرد. در ایران پژوهش‌ها و مطالعات کمتری انجام گرفته، از مطالعات مهمی که در این راستا در کشور صورت گرفته است می‌توان به مطالعه‌ای تحت عنوان «تحلیل فضاهای شهری در رابطه با الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان» اشاره کرد. این مطالعه در دانشگاه تهران توسط دکتر بحرینی طی سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۶ صورت گرفته است. در این پژوهش با استفاده از تکنیک عکس‌برداری متوالی از فضاهای شهری و ثبت فعالیت‌ها و الگوهای حرکتی بر روی نقشه تعدادی از میادین و فضاهای شهری مهم شهر تهران مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است و بیان می‌کند که فرهنگ، الگوهای رفتار را به وجود می‌آورد و سپس الگوهای رفتاری تعیین‌کننده و بیان‌کننده چگونگی استفاده مردم از فضاها می‌شوند. سپس به عوامل محیطی نیز به عنوان هدایت‌کننده و حمایت‌کننده رفتارها در فضاهای شهری اشاره شده است. پژوهش‌های دیگری نیز در ایران انجام شده است که با این تحقیق ارتباط دارد از جمله، مطلبی (۱۳۸۰)، رضازاده (۱۳۸۴)، رفیعیان و خدایی (۱۳۸۸)، بهرامی و قرائی (۱۳۹۵) و ... هستند.

مبانی نظری

محیط یکی از ابتدایی‌ترین مفاهیمی است که شناسایی آن برای بحث در این مقاله لازم است. «رابرت کوآن»^{۱۲} در فرهنگ شهرسازی خود محیط در زبان شهرسازی را به عنوان محیط محلی، به معنای خصوصیات یک مکان تعریف کرده است و آن را به دو بخش محیط طبیعی و محیط مصنوع تقسیم‌بندی می‌کند (Cowan, 2005). حضور سکونتگاه‌های انسانی در طبیعت و تلاش انسان برای بهره‌مندی از مواهب طبیعی در زیستگاه‌های خود، به ارتباطی پیچیده بین فرآیندهای طبیعی و محیط مصنوع می‌شود. به همین سبب، منظور از محیط در این اینجا هر آن چیزی است که انسان را احاطه کرده است (دهخدا، ۱۳۴۲: ۶۲۱). ارتباط میان انسان با محیط اطراف او تابعی از مجموعه سیستم حواس چندگانه‌اش است. اهمیت حواس انسان تا آنجاست که «ادوارد هال»^{۱۳} احساس بشر از فضا را در ارتباطی نزدیک با دریافت و درک او از حواس خویش می‌داند، که آن هم در عکس‌العمل نزدیک با محیط اطراف او است (هال، ۱۳۷۶). انگیزش، نیروی هدایت‌گر رفتار است. رفتارها در جهت ارضای نیازهای انسانی شکل می‌گیرند. نیازهای انسانی را می‌توان در دسته‌بندی‌های متفاوتی قرار داد، یکی از آنها مدل سلسله مراتبی از نیازهاست، که مازلو (Maslow, 1943) برای دسته‌بندی آنها ابداع کرده و مورد استفاده رشته‌های طراحی محیط قرار گرفته است. در جایی

خود را بر روی نمونه‌هایی در ژاپن و آمریکا انجام داد، در این روش شکل‌های کالبدی که شخص در هنگام حرکت با تغییر سرعت و جهت خود درک می‌نمود را به نظم درآورده بود. روش ثیل که تاکنون جزء کامل‌ترین و پیچیده‌ترین روش‌ها محسوب می‌شود، برای ثبت و تحلیل ویژگی فضاهای عابران پیاده و سرعت کم مورد استفاده قرار می‌گیرد، مهم‌ترین امتیاز این روش تحلیلی بودن آن است. در این روش تعداد زیادی علائم قراردادی برای خصوصیات خاصی از فضا تعیین شده و سپس براساس آنها به برداشت و تحلیل رفتار عابران پیاده در فضا پرداخته می‌شود. هدف اصلی وی از این مطالعات، یافتن علائم قراردادی بود که بتوان با کمک آنها تمام خصوصیات فضا، مانند شلوغی یا خلوتی و سایر موارد را شناسایی کرده و نشان داد؛ به عبارت دیگر او به دنبال خلق یک زبان مشترک برای طراحان بود.

با اینکه ثیل جزء پیشگامان رفتارگرایی محسوب می‌شود، اما «دونالد اپلبارد» به عنوان پایه‌گذار مطالعات بصری-رفتاری شناخته شده است که در سال ۱۹۶۴ با همکاری کوین لینچ^۴ و جان می‌یر^۵ اولین تحقیق بصری-تجسمی در مقیاس شهر را انجام دادند؛ نتیجه مطالعات آنها در کتاب «دید از جاده»^۶ منتشر شد.

در سال ۱۹۶۹ هالپرین^۷ از روش جدید دیگری برای ضبط و ثبت مدار یا رفتار تکراری افراد در محیط شهری استفاده کرد. پس از آن فولی مطالعه‌ای با نام «روشی برای شناخت ساخت فضایی شهرهای بزرگ» و وبر مطالعه‌ای را با نام «مکان‌ها و محل‌های شهری و حوزه شهری بی‌مکان»، در سال ۱۹۷۱ انجام دادند. در همان سال ویلیام وایت پروژه‌ای با نام «زندگی خیابان»^۸ منتشر کرد. در این مطالعات، هدف وایت بررسی رفتار مردم عادی در خیابان و یافتن وجود یا عدم وجود نظم و روال خاصی در رفتار آنها بود (بحرینی، ۱۳۸۷: ۲۴۰).

از دیگر مطالعات این حوزه می‌توان به باز طراحی میدان پیاتزال تچیو^۹ در شهر ناپل اشاره کرد. هدف از این پروژه بهبود وضع استفاده از فضاها توسط پیاده است که با توجه به بررسی کلی و فرضی از الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان از این فضا انجام گرفته است. در پژوهشی دیگر میدان ملاستمن^{۱۰} در تورنتو هدف تجزیه و تحلیل رابطه الگوهای رفتاری و ویژگی‌های طراحی فضا قرار می‌گیرد و تأثیر متقابل فضا و رفتار را در مقابل هم بررسی می‌کند. اما یان گل^{۱۱} در این حوزه تحقیقات بسیاری انجام داده و از ۱۹۸۷ بر این موضوع تأکید داشته است (گل، ۱۳۹۶). گل معتقد است از طریق طراحی محیط کالبدی می‌توان بر تعداد وقایع و تعداد مردمی که از فضاهای عمومی استفاده می‌کنند، مدت زمانی که یک فعالیت طول می‌کشد و نیز نوع فعالیت

می‌توان به سه گروه طبقه‌بندی کرد که هر یک به ویژگی‌های متفاوتی در محیط کالبدی نیاز دارند: فعالیت‌های ضروری^{۱۷}، فعالیت‌های انتخابی^{۱۸}، و فعالیت‌های اجتماعی^{۱۹}، فعالیت‌های اجباری: فرد در هر شرایطی ناگزیر از انجام این فعالیت‌ها است. از آنجا که فعالیت‌هایی از این دست اجباری است، کمترین تأثیر را از محیط مادی و فضای عمومی می‌پذیرد، چون در همه روزهای سال و تحت هر شرایطی انجام می‌گیرد. اگر محیط بیرونی کیفیت نازلی داشته باشد، مردم فقط فعالیت‌های ضروری را انجام می‌دهند؛ و در جایی که کیفیت فضایی بالاست، علاوه بر اینکه به فعالیت‌های ضروری می‌پردازند، تمایل آن‌ها به حضور در محیط و ترجیح‌دادن پیاده‌روی را به عبور سریع با اتومبیل بیشتر می‌شود.

فعالیت‌های اختیاری: این گونه فعالیت‌ها جنبه حیاتی ندارند و در شرایطی انجام می‌گیرند که زمینه مطلوب برای آنها فراهم باشد، مانند فعالیت‌های تفریحی.

فعالیت‌های اجتماعی: انجام این فعالیت‌ها منوط به حضور افراد دیگر در فضا است و اصولاً خارج از صورت جمعی امکان‌پذیر نیستند؛ مانند بازی کودکان، دیدار کوتاه با همسایگان و کسبه محل (Gehl, Gemzoe & Kirknaes, 1987). بان گل میزان این فعالیت‌ها را در محیط و فضای شهری در ارتباط با کیفیت آنها می‌داند و تصویر ۲ نیز بیان‌کننده این ارتباط است.

جهت تدوین مدل مفهومی پژوهش پس از بررسی تعاریف و مفاهیم، بررسی آرای نظریه‌پردازان و پژوهشگران و تجارب جهانی پیرامون شکل‌گیری الگوهای رفتاری در فضای شهری، معیارها و شاخص‌هایی از آنها اتخاذ شده است. این معیارها و شاخص‌ها با یکدیگر تطبیق داده شده و اشتراکات به عنوان معیارها و شاخص‌های این پژوهش انتخاب شده‌اند. ابعاد شکل‌گیری الگوهای رفتاری در فضاهای شهری در سه بعد اصلی عملکردی-فعالیتی، محیطی-کالبدی، فرهنگی-اجتماعی در این پژوهش تقسیم‌بندی شده است. هرکدام از این ابعاد معیارهایی دارد و هر معیار یک یا چند شاخصه را داراست. رابطه ابعاد، معیارها و شاخص‌ها به صورت سلسله مراتبی است. ابعاد معیارها و شاخص‌ها در جدول زیر آمده است (جدول ۲).

محدوده مورد مطالعه

برای تحلیل الگوهای رفتاری در فضای شهری بر پایه مدل طراحی شده (جدول ۲)، میدان تجریش واقع در منطقه ۱ شهر تهران انتخاب شده است، تجریش یکی از قدیمی‌ترین محله‌های تهران است و میدان تجریش یکی از میادین اصلی پایتخت است. میدان تجریش (سر پل تجریش) در گذشته مکانی توقفگاهی، تجمعی و کانون تبادلات مردم شمیران

دیگر رفتار را به‌عنوان نحوه انجام یک فعالیت تعریف کرده‌اند که فعالیت نیز در راستای تأمین نیازهای انسان صورت می‌گیرد (پاک‌نژاد، ۱۳۸۵: ۴۱ و ۴۸). از سویی دیگر راپاپورت فرهنگ را عاملی مهم در شکل‌دهی به سامانه‌های فعالیتی آدم‌ها و در پی آن سکونتگاه‌ها می‌داند (راپاپورت، ۱۳۸۴). به عبارت دیگر فرهنگ الگوهای رفتاری را به وجود می‌آورند و سپس الگوهای رفتاری تعیین‌کننده و بیان‌کننده چگونگی استفاده مردم از فضاها می‌شوند (بحرینی، ۱۳۸۷: ۲). به طور کلی می‌توان این‌گونه بیان کرد که محیط و فرهنگ دو عامل اساس شکل‌دهنده به رفتار انسان‌ها بوده که از زوایای مختلفی مورد بررسی قرار گرفته‌اند (هال، ۱۳۷۶؛ لنگ، ۱۳۸۸؛ راپاپورت، ۱۳۸۴).

«روان‌شناسی محیطی» نیز سعی در ایجاد هم‌سویی بین عوامل محیط و فرهنگ داشته و به «مطالعه روان‌شناختی رفتار در محیط کالبدی زندگی روزمره» می‌پردازد (Craik, 1970). اگرچه براساس آنچه «استفان فریدمن»^۴ بیان کرده است؛ مطالعات سنتی روان‌شناسی روی پدیده‌های فردی یا درون‌روانی محیط متمرکز بوده و رفتار را در زمینه رابطه بین افراد یا حالات درونی فرد تحلیل می‌کرده است (Friedman & Juhasz, 1974)، لیکن امروزه همان‌طور که آلتمن بیان کرده است، «روان‌شناسی محیطی» بازتعریف شده است و به مطالعه رفتار انسان در محیط و زمینه می‌پردازد (آلتمن، ۱۹۷۵). در واقع محیط رفتاری تصویر شناختی محیط عینی است که اساس رفتار را شکل می‌دهد (Koffka, 1935).

در حوزه الگوهای رفتاری در محیط‌ها و فضاهای شهری نظریات مختلفی وجود دارد. در اینجا در قالب جدول ۱ به بررسی نظریه‌پردازان و نظریات و مفاهیم مورد اشاره آنها در رابطه با بعد ادراکی و رفتاری فضای شهری پرداخته شده است:

جان لنگ^{۱۵} نیز به گسترش دانش محیط‌ای رفتاری می‌پردازد و سعی دارد تئوری بر مبنای مطالعات رفتاری برای طراحی محیط‌های انسان ساخت بسازد. شاخصه‌ای اصلی قلمرو رفتاری از نظر جان لنگ عبارت‌اند از: یک الگوی رفتاری که همواره تکرار می‌شوند و یک بستر با حس و حال ویژه خود و خاص آن رفتار و هم‌ساختی به معنای پیوند درخور میان الگوی رفتاری و آن بستر یک بازه زمانی مشخص به عبارت دیگر برابر این تعریف اگر در یک بستر رفتاری مشخص، در زمان‌های مشخص الگوهای رفتاری دائمی و متفاوتی بروز نماید، آن محیط به مانند قرارگاه رفتاری و جداگانه بررسی می‌شود (Lang, 1987: 128). این دیدگاه لنگ در قالب تصویر ۱ قابل مشاهده است.

مطابق با نظر گل^{۱۶} فعالیت‌های مردم را در فضاهای عمومی

جدول ۱. جمع بندی نظریات مطرح در حوزه الگوهای رفتاری در محیط ها و فضاهای شهری. مأخذ: نگارندگان.

نظریه پرداز	سال	عنوان متن/کتاب/نظریه	مفاهیم کلیدی	رویکرد غالب
حانا آرنه	۱۹۵۸	شرایط انسانی	قلمرو عمومی عامل اصلی برونگری و زندگی سیاسی و عمومی	تقویت تعاملات اجتماعی
پاول زوکر	۱۹۵۹	شهر و میدان	میدان عامل تبدیل جامعه به اجتماع نه صرفاً محل تجمع افراد	تقویت تعاملات اجتماعی
کوبین لینچ	۱۹۶۰	سیمای شهر	تشکیل تصویر ذهنی و عناصر سازنده سیمای شهر از دیدگاه شهروندان	تأثیرات محیطی- رفتاری
جین جیکوبز	۱۹۶۱	مرگ و زندگی شهرهای آمریکایی	پیاپیاده‌رو عامل ایجاد تقویت و تعاملات اجتماعی، مفهوم نظارت اجتماعی از طریق طراحی	تقویت تعاملات اجتماعی
اموس راپاپورت	۱۹۷۷	جنبه‌های انسانی فرم شهر	موقعیت غیرانفعالی انسان نسبت به محیط جهت یابی عابرین در محیط شهری	تأثیرات محیطی- رفتاری
ویلیام وایت	۱۹۸۰	زندگی اجتماعی فضاهای شهری کوچک	تأکید بر نقش اجتماعی فضاهای شهری	تقویت تعاملات اجتماعی
اپلیارد	۱۹۸۱	خیابان‌های قابل زندگی	تأثیر حمل و نقل و کالبد شهر بر تعاملات اجتماعی	تقویت تعاملات اجتماعی
روفیدی پاسینی	۱۹۸۴	مسیریابی در معماری	جهت‌یابی مردم در فضای شهری و توجه به نیازهای ویژه کاربران	تأثیرات محیطی- رفتاری
جان لنگ	۱۹۸۷	آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیطی)	قرارگاه‌های رفتاری/تشکیل طرح واره ذهنی از تصورات مردم از محیط/تعامل قابلیت های محیط ساخته شده و رفتار	تأثیرات محیطی- رفتاری
یان گل	۱۹۸۷	زندگی میان ساختمان‌ها	تقسیم‌بندی فعالیت در فضای شهری/ ضروری، انتخابی، اجتماعی	تقویت تعاملات اجتماعی
اولدنبرگ	۱۹۸۹	مکان خوب، کافه‌ها، کافی شاپ‌ها و دیگر پاتوق‌ها در قلب یک اجتماع	تأکید بر عرصه‌های عمومی به عنوان قلمرو سوم افراد	تقویت تعاملات اجتماعی
کلر کوپر مارکس	۱۹۹۰	مکان‌های مردمی	ارزیابی محیط سکونت و معرفی فضاهای شهری هفتگانه	تقویت تعاملات اجتماعی
هاوس کلاو	۱۹۹۹	سرزندگی اجتماعی	توجه به الگوهای رفتاری و بستر اجتماعی فرهنگی برای طراحی	تأثیرات محیطی- رفتاری
ریکی بوردت، دیان سودجیک	۲۰۰۸	شهر بی‌انتهای	تأکید بر مطالعه رفتار در فضاهای عمومی	تأثیرات محیطی- رفتاری
گلداسمیت، الیزابت و گلدبرد	۲۰۱۰	چه می‌بینیم	مطالعه زندگی همگانی به عنوان یک اصل	تأثیرات محیطی- رفتاری

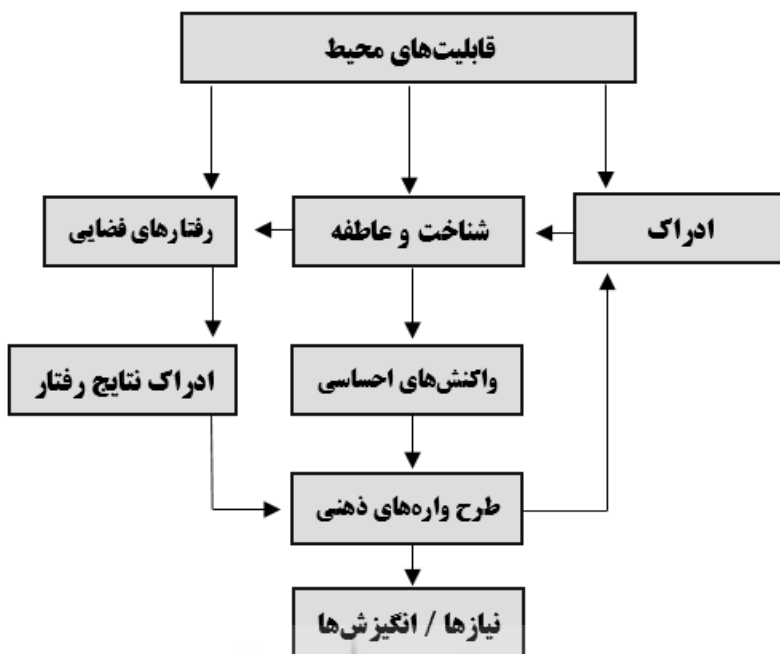
اصلی سواره دیگر به این میدان شامل خیابان‌های غلام جعفری، فناخسرو، سعدآباد و مقصودبیگ وجود دارد.

یافته‌های تحقیق

• عملکردی-فعالیتی

بعد عملکردی-فعالیتی شامل چهار معیار است که جهت سنجش هر معیار شاخص‌هایی در نظر داشته و برای

با دیگر افراد بوده است. در محدوده اطراف میدان تجریش نقاط جذاب جمعیتی همچون بازار تجریش و امامزاده صالح قرار دارند و سطح وسیعی از فضای باز اطراف میدان به پایانه‌های مسافربری اتوبوس و تاکسی اختصاص پیدا کرده است. این میدان محل تقاطع دو خیابان شریانی ارتباطی اصلی شمالی-جنوبی (خیابان شریعتی و خیابان ولیعصر) شهر تهران است. علاوه بر این دو خیابان، دسترسی‌های

تصویر ۱. فرآیندهای بنیادین رفتار انسان، مأخذ: Gibson, 1966 به نقل از لنگ، ۱۳۸۸.

کیفیت محیطی		
	بد	خوب
فعالیت‌های ضروری	●	●
فعالیت‌های انتخابی	●	●
فعالیت‌های اجتماعی	●	●

تصویر ۲. رابطه میان کیفیت فضای بیرونی و میزان وقوع فعالیت‌های بیرونی. مأخذ: گل، ۱۳۹۶.

فعالیت‌های مختلف برای کاربری‌ها نیز با تصویرنگاری مشخص است، که سبب شده اقشار مختلف در این فضا حضور داشته باشند.

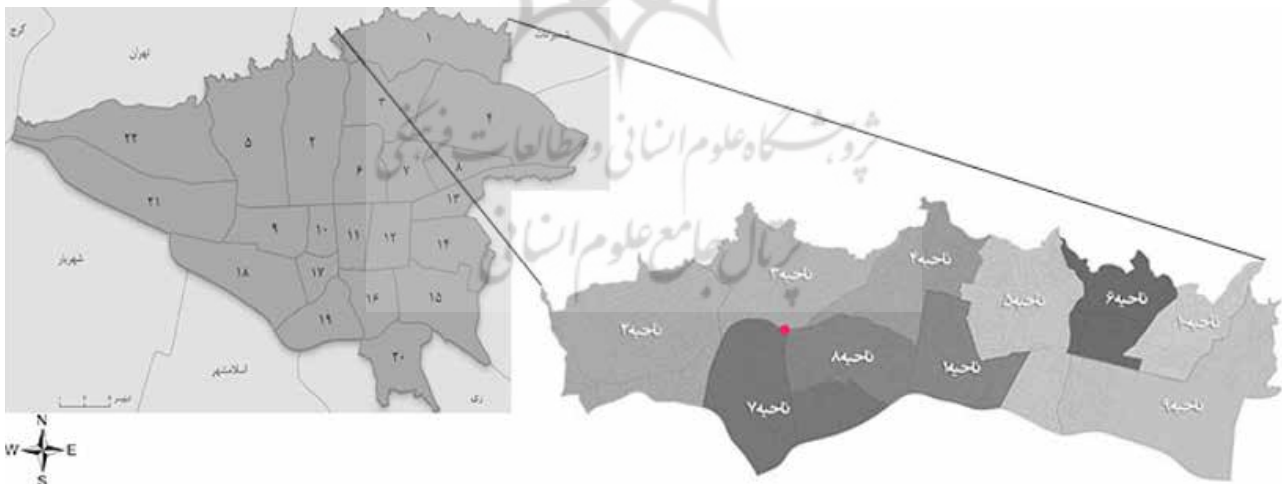
میدان تجریش و بازار اطراف آن، مهم‌ترین نقطه تجاری منطقه ۱ است که در سطحی فراتر از منطقه عمل کرده و عده بسیاری را از سایر نقاط تهران، برای خریدهای

تحلیل آنها از روش کیفی با استفاده از برداشت‌های میدانی (مصاحبه-پرسشنامه، تصویرنگاری و...) بهره گرفته، نتایج هر معیار به صورت جداگانه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت که در ادامه مطرح شده است.

حضور پیاده در این میدان به دلیل تنوع کاربری‌ها و فعالیت‌ها مشهود است. موقعیت کاربری‌ها در تصویر ۴ تعیین شده و

جدول ۲. ابعاد، معیارها، شاخص‌های پژوهش. مأخذ: نگارندگان.

ابعاد	معیارها	شاخص‌ها
عملکردی-فعالیتی	تنوع کاربری	بررسی نوع کاربری‌ها
	نوع فعالیت فعالیت همگانی	قدم‌زدن، مطالعه‌کردن، تماشاکردن، نشستن و ... وجود موسیقی زنده، نقاشی در فضا، صنایع دستی و ...
	نوع جداره‌ها	طبقه‌بندی جداره براساس: فعال، دوستانه، مختلط، خسته‌کننده و غیرفعال
محیطی-کالبدی	معیار و دسترسی‌ها	فضاهای حرکتی پیاده و سواره و ...
	انعطاف‌پذیری	انعطاف‌پذیری در انجام فعالیت‌های برنامه‌ریزی شده و نشده
فرهنگی-اجتماعی	تسهیلات و خدمات	تجهیزات مناسب و کافی: میلمان شهری، کف سازی و ...
	چشم‌اندازهای با ارزش (تاریخی، طبیعی و ...)	وجود عناصر تاریخی و طبیعی (کریدورهای دید با ارزش)
	کیفیت‌های بصری	محسوریت فضایی، هویت مکانی در بدنه، تناسب ارتفاع بدنه و عرض خیابان و ..
	حضور پذیری اجتماعی تعاملات اجتماعی	وجود افراد در گروه‌ها و رده‌های سنی و جنسی نحوه تعامل براساس فعالیت‌های ضروری، انتخابی و اجتماعی

تصویر ۳. شهر تهران، موقعیت میدان تجریش در منطقه ۱. مأخذ: Tehran.ir.

مناسب دارند، عمدتاً در امتداد شبکه ارتباطی اصلی محدوده توزیع شده‌اند. وجود کاربری‌های مذهبی با مقیاس فرامنطقه‌ای مانند امامزاده صالح که نقش بسیار مهم و تأثیرگذاری در محدوده دارند از دیگر نکات واجد اهمیت در بررسی کاربری‌های محدوده است.

هفتگی و ماهانه به این مکان جذب می‌کند. یکی دیگر از کاربری‌های مرتبط با فعالیت، کاربری جهانگردی و پذیرایی است که شامل انواع هتل‌ها، مهمان‌پذیرها، رستوران‌ها و یا کاربری‌های مشابه می‌شود. به دلیل این که اکثر این نوع کاربری‌ها، عملکرد فرامنطقه‌ای داشته و نیاز به دسترسی

تصویر ۴. موقعیت کاربری‌ها و نوع فعالیت‌ها. مأخذ: نگارندگان. *پژوهشی پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر*

ویلیام اچ وایت^{۲۰} (به نقل از گل، ۱۳۹۴) در زندگی اجتماعی فضاهای شهری کوچک، از عبارت مثلث‌بندی^{۲۱} استفاده کرده و بیان می‌کند در موقعیت دو نفری که همدیگر را نمی‌شناسند و به واسطهٔ یک رویداد بیرونی شروع به صحبت می‌کنند از اصطلاح مثلث‌بندی را به کار می‌برد. رویداد بیرونی مانند یک تسهیل‌کننده^{۲۲} عمل می‌کند که می‌تواند یک هنرمند خیابانی، یا یک عنصر کالبدی مانند یک مجسمه باشد. تحلیل طبقه‌بندی جداره براساس معیارهای مطرح^{۲۳} در مقالهٔ "شهرها برای مردم" اثر یان گل در سال ۲۰۱۰ به تصویر ۶ انجام گرفته است.

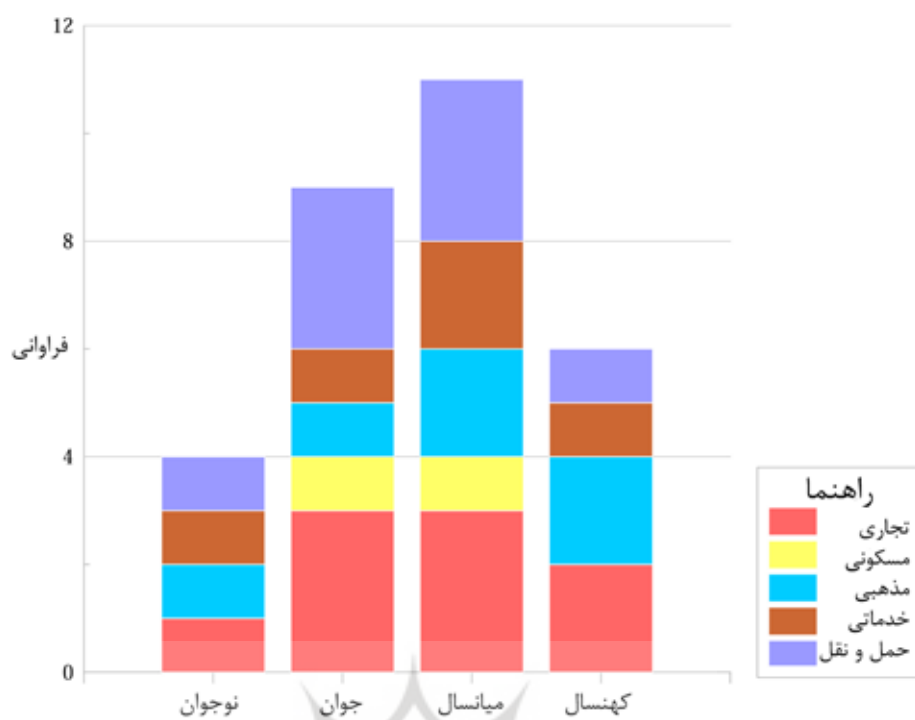
• محیطی-کالبدی

جهت بررسی بعد محیطی-کالبدی شش معیار به طور جداگانه در نظر گرفته شده است که در این بعد نیز تحلیل

در بررسی نوع فعالیت سه دسته‌بندی اصلی وجود دارد شامل؛ راه‌رفتن، ایستادن و نشستن است که در تصویر ۷ الگوهای حرکتی افراد با استفاده از تکنیک ترسیم حرکت (ردیابی یا تعقیب سایه به سایه) در بازه‌های زمانی مختلف و گروه‌های سنی مختلف برداشت شده و طرح‌وارهٔ حرکتی در این نقشه آورده و در تصویر ۸ الگوهای فعالیتی ایستادن و نشستن در محدودهٔ مطالعاتی ترسیم شده است. الگوهای مختلف فعالیت (حرکت‌کردن، ایستادن و نشستن) در فضاهای مختلف میدان به واسطهٔ دسترسی به کاربری‌های مختلف و دیگر معیارها که در ادامه تبیین شده اتفاق می‌افتد.

فعالیت‌ها و تجربه‌های آدمی و نیز رویدادهای غیر معمول یا غیر منتظره برای آغاز و تولید گفت و گو به کار می‌روند.

تصویر ۵. کاربری‌های هدف برای گروه‌های سنی مختلف. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۶. الگوی حرکتی شهروندان. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۸. طبقه‌بندی جداره به سبب میزان فعالیت. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۷. الگوهای رفتاری (نشستن و ایستادن). مأخذ: نگارندگان.

از کیفی‌های بصری این میدان است که در شکل‌گیری الگوهای مختلف همچون عکس‌گرفتن، تماشاگردن، قدم‌زدن، حرف‌زدن و ... مؤثر بوده. وجود چهار ساختمان با سابقه معماری تاریخی دوره‌های زمانی مختلف از دیگر عناصر مهم و تأثیرگذار بر کیفیت بصری میدان تجریش است. ساختمان اداره پست در ضلع جنوب غربی میدان، در حدود سال ۱۳۱۰ ساخته و ساختمان اداره پست تجریش دو طبقه بوده است و با نمای آجر و بر حسب اقلیم منطقه سقف این ساختمان شیروانی مخصوص شمیرانات ساخته شده است. ساختمان لیستر در ضلع شمال غربی میدان ساختمان موقوفه احمدیه است که به ساختمان لیستر معروف است. این ساختمان حدود سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۰ ساخته شده است. معماری این بنا به معماری دوره آغاز مدرن در ایران باز می‌گردد. در واقع معماری آن معماری آرت دکو است. نمای ساختمان از سیمان است و فرم پنجره‌ها و شکل سر ستون‌ها از ویژگی‌های این بنا است. بنای واقع در ضلع جنوب شرقی میدان بنای قهوه‌خانه است که در خاطره جمعی مردم شمیران جایگاه ویژه دارد. سبک معماری مربوط به دوران تجدد (ترکیب معماری ایرانی و نئوکلاسیک غربی) است. بالکن‌های رو به خیابان و

کیفی و آمار توصیفی جهت تحلیل هر معیار به کار گرفته شده است.

مسئله اصلی در بخش حرکتی سواره، حجم بالای حرکت سواره در میدان و معابر پیرامون آن در جهت‌های شرق به غرب و بالعکس است. این موضوع در ترکیب با تمرکز بسیار بالای فضاهای تجاری - فعالیتی محدوده بازار تجریش و مراکز پایانه‌ای تبادل سفر سبب شده تا به ویژه در ساعات اوج بعد از ظهر، ازدحام خودروها در خیابان شهرداری و عابری در پیاده‌روهای پیرامون مسیر در حداکثر ممکن باشد. دسترسی به تاکسی‌های عبوری در مقاطعی باعث افزایش ترافیک در معابر سواره شده و شاهد شکل‌گرفتن الگوی ایستادن در بخش‌های خاصی از میدان تجریش هستیم. میدان تجریش مرکز ثقل شمیرانات است به همین سبب الگوی فوق‌الذکر تشدید می‌شود.

در تصویر ۹ کیفیت‌های بصری و چشم‌اندازهای با ارزش (تاریخی، طبیعی و ...) ترسیم و مورد تحلیل قرار گرفته است. وجود چشم‌انداز طبیعی رشته‌کوه‌های البرز به عنوان نمادی برای شمیرانات و شهر تهران و ابعاد معنوی چشم‌انداز امام زاده صالح در کنار چشم‌انداز عمدتاً سبز خیابان‌های منتهی به میدان برگرفته از هویت مکانی آن است، و بخشی

جامعه (Whitehand, 1992) نیز در نظر گرفته می‌شود. از میان ابعاد سه‌گانه مکان، مؤلفه معنایی در مقایسه با دو مؤلفه دیگر، از پیچیدگی بیشتر برخوردار بوده و به جهت تأثیرپذیری از عوامل ذهنی و ضمنی تبیین آن دشوارتر صورت می‌پذیرد. سه مؤلفه شکل، عملکرد و معنا همواره رابطه‌ای دو سویه (دیالکتیک) با یکدیگر داشته و ممکن است بتوان مجموعه‌ای از گفتمان‌ها را میان آنها متصور شد که در قالب یک ساختار کلی قابل تعریف باشند. شکل و عملکرد با هم ترکیب می‌شوند تا به انسان‌ها فرصت انجام فعالیت‌ها و رفتارهای گوناگون را بدهند، شکل و معنای در تجربه‌ای بی‌واسطه و احساسی از فضاهای شهری و نیز عملکرد و معنا در امور اجتماعی مشترک ترکیب می‌شوند. بنابر این سه مؤلفه یاد شده در عین غیرقابل تقلیل بودن به یکدیگر، به طور غیرقابل تفکیکی در ادراک و فهم انسان از مکان و فضاهای مختلف به هم پیوند خورده‌اند. بدین ترتیب، این مؤلفه‌ها در ترکیب با هم می‌توانند با تضمین فعالیت‌های انسانی، در شکل‌گیری و رخداد الگوهای رفتاری مؤثر بوده و از این طریق به تشویق یا تهدید رفتارهایی خاص بیانجامد. ویژگی مشترک در همه فعالیت‌های انتخابی، تفریحی و اجتماعی این است که تنها در زمانی اتفاق می‌افتد که شرایط بیرونی برای توقف و پرسه‌زدن در اطراف مناسب باشد، بیشترین وضعیت مساعد و کمترین وضعیت نامساعد از نظر فیزیکی، روانی و اجتماعی عرضه شود و از هر نظر بودن در محیط دلپذیر باشد. میدان تجریش به سبب ویژگی‌های خاصی که گفته شد، در ابعاد مختلف عملکردی-فعالیتی، محیطی-کالبدی و فرهنگی-اجتماعی شرایط را برای شکل‌گیری الگوهای اصلی راه‌رفتن، ایستادن و نشستن فراهم می‌کند. راه‌رفتن نیاز به فضا دارد. اینکه فرد قادر باشد بدون مزاحمت حرکت کند ضروری است. سطح تحمل و نیاز به فضا از فردی به فرد دیگر، در گروه‌های مختلف مردم و از موقعیتی به موقعیت دیگر به میزان بسیار زیادی متفاوت است. فعالیت راه‌رفتن و نشستن، نسبت به فعالیت ایستادن، هر دو فعالیت‌های دشوارتر در محیط فیزیکی هستند. اما با این حال باید ایستادن به طور کامل بررسی شود زیرا این فعالیت بسیار واضح بعضی از ویژگی‌های الگوهای رفتاری مهم و شمار زیادی از فعالیت‌های ایستاده در فضای شهری را در بر می‌گیرد. اینکه قادر باشیم در فضاهای عمومی بایستیم به طور طبیعی مهم است اما واژه کلیدی «درنگ‌کردن» است. در امتداد نماها در هر فضا و یا در منطقه انتقال از فضایی به فضای دیگر، جایی که امکان دیدن هر دو فضا هم زمان ممکن است قلمروهایی محبوب برای ایستادن را می‌توان یافت. تنها زمانی که فرصتی برای نشستن وجود دارد، توقف‌های متنوع با هر مدتی می‌تواند وجود داشته

تقسیم‌بندی‌های روی نما و تناسبات بازشوها و شکل سقف شیروانی آن از ویژگی‌های این معماری است. ساختمان کفش ملی در ضلع شامل شرقی میدان تجریش واقع شده است. این ساختمان شش طبقه بوده، این بنا در اوایل سال ۱۳۵۰ ساخته و معماری آن معماری سبک بین‌المللی است. نمای این ساختمان شامل شیشه‌های پنجره به صورت افقی بوده و بقیه بدنه با سنگ پوشیده شده است.

• فرهنگی-اجتماعی

جهت تحلیل بعد فرهنگی-اجتماعی دو معیار در نظر گرفته شده است که نتایج بررسی براساس سؤالات پرسشنامه در ارتباط با تعاملات اجتماعی، حضورپذیری اجتماعی در تصویرهای ۱۰ و ۱۱ به صورت مقایسه‌ای نشان داده شده است.

در قالب این بعد می‌توان عنوان کرد میدان تجریش عرصه‌ای برای حضور پررنگ‌تر جوانان، میانسالان و کهنسالان است و محدودیتی برای حضور زنان و مردان وجود ندارد و در ساعات مختلف امکان کنشگری وجود دارد. در بررسی نحوه تعامل براساس فعالیت‌های اصلی (ضروری، انتخابی و اجتماعی) سهم عمده به فعالیت‌های ضروری می‌رسد و بعد از آن به ترتیب فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی قرار دارند، البته فعالیت‌های انتخابی برگرفته از محیط نیز به شدت پررنگ بوده و بیان‌کننده کیفیت‌های بالای محیط برای شکل‌دهی الگوهای مختلف است.

بحث

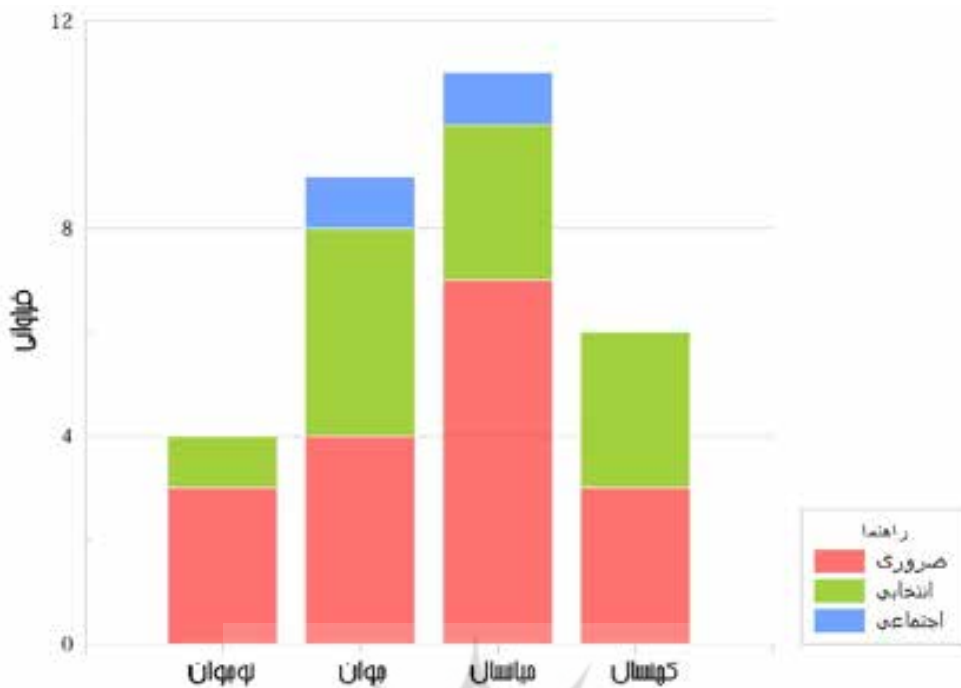
چارچوب تحلیل فضای شهری به عنوان یکی از ابزارهای مؤثر برای درک نقش زنان و مردان در جامعه و عوامل خارجی که ممکن است برنامه‌ریزی را تحت تأثیر قرار دهند، مورد استفاده قرار گرفته و اساس آن مبتنی بر روابط انسانی است. روابطی که از یک سو وابسته به ویژگی‌های ظرف یا محیط (مکان یا فضای شهری) خود و از سوی دیگر کنش گروه‌های مظروف (الگوهای رفتاری شهروندان) در آن است. ویژگی‌های مکان یا فضای شهری خود از تعریف مفهوم مکان مشتق شده که به صورت خلاصه مشتمل بر سه بعد کالبد، معنا و روابط انسانی (Canter, 1977) در بستری از روابط میان فرد، دیگران و محیط (Gustafson, 2010) است. کالبد فضای شهر را می‌توان متناظر با شکل آن دانست. در شهرسازی شکل، نمود یا صورت قابل رویت محتوا (Arnheim, 1968) مظاهر کالبدی و رویت‌پذیر (لینچ، ۱۳۹۱) و یا قسمتی از جان که تحت کنترل است (Alexander, 1964)، به نقل از حبیب (۱۳۸۵: ۲۲) دانسته می‌شود. از سوی دیگر و به تعبیر کان شکل به وجودآورنده عملکرد بوده (Venturi, 1966) و در نتیجه صرفاً در رابطه با کالبد لحاظ نشده بلکه رابطه آن با ادراک و فعالیت‌های

تصویر ۹. کیفیت‌های بصری و چشم‌اندازهای طبیعی و مصنوعی. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۰. حضورپذیری افراد براساس سن و جنسیت. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۱. نحوه تعامل براساس سه نوع فعالیت اصلی. مأخذ: نگارندگان.

رفتاری هماهنگ بدانیم مهم‌ترین مسأله نحوه اتصال و ارتباط این قرارگاه‌های رفتاری است. در فضای عمومی قرارگاه‌های رفتاری دارای مرزهایی شفاف و نفوذپذیر هستند. این به دلیل ماهیت عمومی بودن این فضاها است. یک لبه نفوذناپذیر دسترسی را نه فقط به آن قرارگاه محدود می‌کند بلکه دسترس‌پذیری کلی محیط را نیز تحت شعاع قرار می‌دهد.

نتیجه‌گیری

الگوهای مختلف (راه‌رفتن، ایستادن و نشستن) به شدت از کاربری‌ها تأثیرپذیری دارند و در تعیین هدف‌گذاری حرکت به سمت بخش‌های مختلف فضای شهری عامل اصلی هستند. در کنار این، شاخصه تسهیلات و خدمات برای تنوع فعالیت‌ها (قدم‌زدن، مطالعه کردن، تماشا کردن، نشستن و ...) همچون عرض مناسب معابر (فضاهای حرکتی)، و حتی وجود یک نیمکت از عوامل شکل‌گیری الگوهای رفتاری است. وجود فعالیت‌ای همگانی و مشارکت‌جویانه از دیگر معیارها است. قطعه‌بندی واحدها، گوناگونی در کارکردها، میزان واحدهای فعال و غیر فعال و جزئیات‌نما (تعداد بازشوها، پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی) از مواردی است که در تعیین نوع جداره و تأثیرگذاری جداره بر الگوهای رفتاری مهم هستند. معیار دیگر چشم‌اندازهای با ارزش (تاریخی، طبیعی و ...) است که با شکل‌دهی کریدورهای دید با ارزش باعث تقویت حس

باشد. وجود فرصت‌های خوب برای نشستن راه را برای فعالیت‌های بی‌شماری هموار می‌کند که جاذبه‌های عمده فضاهای شهری هستند، شامل: خوردن، خواندن، خوابیدن، بافتن، شطرنج بازی کردن، آفتاب‌گرفتن، تماشای مردم، صحبت کردن و... مکان‌یابی جایگاه نشستن باید با تحلیل کامل کیفیت‌های عملکردی و فضایی مکان هدایت شود. هر نیمکت یا عرصه نشستن ترجیحاً باید دارای کیفیت محلی منحصر به فرد باشد و باید در جایی واقع شود که برای مثال فضایی درون فضایی دیگر، فرورفتگی در دیوار، گوشه، مکانی که صمیمیت و امنیت را عرضه می‌کند، وجود داشته باشد و نوعی خرد اقلیم خلق کند. با توجه به آنچه بیان شد یک قرارگاه رفتاری تا حدود زیادی نوع رفتار خاص خود را به کاربران القا می‌کند. نظریه قرارگاه‌های رفتاری اعلام می‌کند که شرایط محیطی یک قرارگاه می‌تواند تأثیری بیش از ویژگی‌های فردی بر رفتار افراد داشته باشد. رفتارهای در یک محیط به صورت بی‌قاعده و آمیخته به هم اتفاق نمی‌افتند بلکه با توجه به وابستگی‌های یک سامانه رفتاری با سایر الگوهای رفتاری نظمی فیزیکی نیز به خود می‌گیرد. این سازمان‌یابی رفتارها در محیط نقطه مورد نظر طراحان است. نیاز است الگوهای رفتاری مختلف که نظم‌دهی به آنها هدف طراحی است با الگویی متناسب از محیط هم‌ساخت شود.

اگر محیط را طبق این نظریه مجموعه‌ای از قرارگاه‌های

در جمع‌بندی، معیارهای مختلف تنوع کاربری، تنوع فعالیت، فعالیت‌های همگانی، نوع جداره، معابر و دسترسی‌ها، کیفیت‌های بصری، حضورپذیری اجتماعی و تعاملات اجتماعی ذیل ابعاد عملکردی-فعالیتی، محیطی-کالبدی و فرهنگی-اجتماعی در تبیین و تحلیل شکل‌گیری و سنجش ابعاد مختلف مطالعات الگوهای رفتاری و ارتقای آنها، نقش اصلی و تأثیرگذار را خواهند داشت و فرضیه اصلی پژوهش اثبات می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. behavior patterns
۲. Environmental Psychology
۳. Theil
۴. Kevin Lynch
۵. John Myer
۶. The view from the road
۷. Halprin
۸. The street life project
۹. Tachio Square
۱۰. Mel lastman square
۱۱. Jan Gehl
۱۲. Robert Cowan
۱۳. Edward Hall
۱۴. Stephen Friedman
۱۵. Jon Lang
۱۶. Jan Gehl
۱۷. Essential activities
۱۸. Selective activities
۱۹. Social activities
۲۰. William H. Whyte
۲۱. Triangulation
۲۲. Catalyst

۲۳. معیارها : فعال: واحدهای کوچک، درهای زیاد (۱۵ تا ۲۰ در به ازای هر ۱۰۰ متر) گوناگونی زیاد در کارکردها، بدون واحدها بسته و واحدهای غیرفعال اندک، پس و پیش‌رفتگی کاملاً شخصیت‌یافته‌ی نما، واجد مفصل‌بندی عمودی در نماهای اغلب واحدها، دارای جزئیات نما.

دوستانه : واحدهای نسبتاً کوچک (۱۰ تا ۱۴ در به ازای هر ۱۰۰ متر) گوناگونی نسبی در کارکردها، تعداد کم واحدهای غیرفعال و بسته، پس و پیش‌رفتگی در نما، دارای جزئیات زیاد.

مختلط : واحدهای بزرگ و کوچک (۶ تا ۱۰ در به ازای هر ۱۰۰ متر) چند واحد غیرفعال و بسته، پس و پیش‌رفتگی متوسط در نما، جزئیات کم.

خسته‌کننده : واحدهای بزرگ و درهای بسیار کم (۲ تا ۵ در به ازای هر ۱۰۰ متر) تقریباً بدون گوناگونی، واحدهای کسل‌کننده، جزئیات ناچیز.

غیرفعال : واحدهای بزرگ، درهای ناچیز یا بدون بازشو (صفر تا ۲ در به ازای هر ۱۰۰ متر) بدون گوناگونی در کارکردها، واحدهای بسته یا غیرفعال، نماهای یکسان، بدون جزئیات و بدون چیزی برای تماشا.

تعقیب‌کنندگی (شکل‌گیری سکانس‌های پی در پی) در مخاطبان خواهد شد. تقویت فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی باعث افزایش حضورپذیری و شکل‌گیری الگوهای مختلف در فضاهای شهری شده و زمینه‌ساز حضور گروه‌های سنی، جنسیتی و اقشار مختلف می‌شود. میدان تجریش از معدود میادین شهر تهران است که الگوهای مختلف در آن ظهور و بروز دارد. البته کم‌رنگ‌بودن فعالیت‌های اجتماعی در کنار فعالیت‌های همگانی از نقاط ضعف موجود در این میدان است. با توجه به مشاهدات و مطالعات پیشنهاد می‌شود در فضاهای شهری حریم و محدوده هر قرارگاه رفتاری با استفاده از تدابیر طراحانه مشخص شود. اما باید توجه شود که ایجاد هر لبه و حریمی که دسترسی و نفوذپذیری را محدود کند حتماً هزینه و تأثیر مهمی بر عملکرد حوزه‌های اطراف و شاید شبکه دسترسی شهری داشته باشد. از این‌رو در ایجاد موانع و لبه‌ها باید دقت زیادی شود. باید طراحی شبکه دسترسی پیاده مقدم بر طراحی شبکه سواره باشد، چرا که علی‌رغم سازگاری بالای کاربران پیاده، حیات اجتماعی یک فضای شهری وابسته به راحتی و آسایش پیاده‌ها است. شبکه دسترسی پیاده باید با توجه به نقاط مهم (مبادی و مقاصد) مورد نظر کاربران و مسیرهای طبیعی حرکت آنها طراحی شود. ایجاد دسترسی‌های مستقیم و بدون مانع، حمایت از آنها با طراحی گذرگاه‌های عابرین پیاده و مشخص کردن حریم مخصوص پیاده و سواره‌کارایی مسیرهای سواره نیز افزایش خواهد یافت. میدان تجریش صحنه‌ای مخدوش و چند تکه است که در آن طرح محیط و الگوهای خرد و کلان رفتاری همساختی ندارند.

با توجه به روش استفاده شده در این مطالعه و تکیه بر شواهد عینی محیطی و رفتاری مشکلات شناسایی شده نیز عینی‌بوده و به سادگی توانستیم میان این مشکلات و راه حل‌های احتمالی آنها ارتباط برقرار کنیم.

مهم‌ترین پیشنهادات این مطالعه عبارت است از:
- بررسی الگوهای حرکتی و رفتاری افراد پیاده با استفاده از روش‌های ساده مشاهده‌ای.

- شناسایی مسیرها و نقاط ابتدا و انتهای سفر افراد پیاده
- تقدم طراحی شبکه دسترسی پیاده در هماهنگی با نقاط ابتدا و انتهای جریان‌های حرکتی.

- مشخص کردن حریم و قلمرو هر حوزه رفتاری با استفاده از لبه‌ها و عناصر نفوذپذیر برای افراد پیاده.

- کمترین استفاده از لبه‌های نفوذناپذیر مانند اختلاف سطح‌ها و موانع فیزیکی و...

- اهمیت‌دادن به الگوی استفاده کاربران از محیط استفاده از روش‌های مبتنی بر شواهد و مدارک و پرهیز از طرح‌های انتزاعی

Tehran: Tehran Art University.

- Canter, D. (1977). *The Psychology of Place*. London: The Architectural Press.
- Cowan, R. (2005). *The Dictionary of urbanism*. Tisbury, Wiltshire : Streetwise Press.
- Craik, K.H. (1970). Environmental Psychology. In *New Directions in Psychology 4*. New York: Holt.
- Friedman, S. & Juhasz, J. B. (1974). *Environments: notes and selections on objects, spaces and behavior*. Michigan: University of Michigan.
- Gibson, J. (1966). *The senses considered as perceptual systems*. Boston: Houghto.
- Gustafson, P. (2010). International Migration and National Belonging in the Swedish Debate in Dual Citizenship. *Acta Sociologica*, 48 (1): 5-19.
- Gehl, J., Gemzoe, S. & Kirknaes, B. (1987). *New City Life*. Copenhagen: The Danish Architectural Press.
- Lang, J. (1987). *Creation theory of architecture: The role of behavioral science in environment design*. Translated to Persian by Aynifar, A Tehran: University of Tehran.
- Lerup, L. (1972). Environmental and behavioral congruence as a measure of goodness in public space: The case of Stockholm. *Ekistics*, (34): 341-358.
- Lynch, K. & Myer, J. R. (1964). *The View from the Road*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Koffka, K. (1935). *Principles of gestalt psychology*. New York and London: Harcourt brace.
- Lynch, K. & Myer, J. R. (1964). *The View from the Road*. The MIT Press.
- Maslow, A. H. (1955). Deficiency motivation and growth motivation, in M.R Jones (ed.), *Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln, NB: University of Nebraska Press.
- Mardomi, K. & Ghamari, H. (2011). Influential requirements of the subway stations in the community. *Journal of Urban Management*, 9 (27): 31-40.
- Oldenburg, R. (1999). *The great good place: cafe, coffee shops, bookstore, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. Washington: Marlowe & company ran: Ney press.
- Theil, H. (1962). Three-Stage Least Squares: Simultaneous Estimation of Simultaneous Equations. *Econometrica*, (30): 54-78.
- Van-Raaji, W.F. (1983). Shopping center evaluation and patronage in the city of Rotterdam. *Econ. Psychol J*, (27): 25-33.

فهرست منابع

- آلتمن، آبروین. (۱۳۸۲). محیط و رفتار اجتماعی-خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- بحرینی، حسین. (۱۳۸۷). تحلیل فضاهای شهری در ارتباط با الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان و ضوابطی برای طراحی. تهران: دانشگاه تهران.
- بهرامی، بختیار. قرائی، فریبا. (۱۳۹۵). رفتارنگاری برای ارزیابی میزان پاسخ دهی فضاهای شهری مطالعه موردی: فضای فراغتی کناره آب دریاچه زیباره، شهرستان مریوان. فصلنامه مطالعات شهری، (۱۸): ۷۷-۸۹.
- پاک‌نژاد، نوید. (۱۳۹۷). راهنمای طراحی فضاهای شهری (طراحی فضاهای امن شهری). قزوین: جهاد دانشگاهی.
- پاکزاد، جهانشاه. (۱۳۸۵). راهنمای طراحی فضاهای شهری. تهران: انتشارات شهیدی.
- حبیب، فرح. (۱۳۸۵). کند و کاوی در معنای شکل شهر. نشریه هنرهای زیبا، (۲۵): ۵-۱۴.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۴۲). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- راپاپورت، آموس. (۱۳۸۴). معنی محیط ساخته شده: رویکردی در ارتباط غیر کلامی. ت: فرح حبیب. تهران: انتشارات پردازش و برنامه ریزی تهران.
- رضازاده، راضیه. (۱۳۸۴). کاربرد علوم محیطی در فرآیند مطالعاتی طراحی شهری. هنرهای زیبا، (۲۴): ۳۷-۴۴.
- رفیعیان، محبتی. خدایی، زهرا. (۱۳۸۸). بررسی شاخص‌ها و معیارهای مؤثر بر رضایتمندی شهروندان از فضاهای عمومی شهری. نشریه راهبرد، ۱۸ (۵۳): ۲۴۸-۲۲۷.
- گل، یان. (۱۳۹۴). چگونه زندگی همگانی را مطالعه کنیم؟. ت: مصطفی بهزادفر، محمد رضایی ندوشن و احمد رضایی ندوشن. تهران: مؤسسه علم معمار.
- گل، یان. (۱۳۹۶). زندگی در فضای میان ساختمان‌ها (کاربرد فضای جمعی)، ت: علی اکبری، فرشته کریمیان و نسترن محرابی. تهران: نشر پرهام نقش.
- لنگ، جان. (۱۳۸۸). آفرینش نظریه‌های معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. ت: علرضا عینی‌فر. تهران: دانشگاه تهران.
- لینچ، کوین. (۱۳۹۱). تئوری شکل خوب شهر. ت: منوچهر مزینی. تهران: دانشگاه تهران.
- مطلبی، قاسم. (۱۳۸۰). روان‌شناسی محیطی دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری. هنرهای زیبا، (۱۰): ۶۷-۵۲.
- هال، ادوارد توییچل. (۱۳۷۶). بعد پنهان. ت: منصور طیبیبیان. تهران: دانشگاه تهران.
- Arnheim, R. (1968). *Gestalt psychology and artistic form*, in L. L. Whyte (Editor) *Aspects of Form*. London: Lund Humphries.
- Carmona, M. (2011). *Public places, urban spaces, different aspects of urban design*. Translated to Persian by Ahari, Z, et al,

- Venturi, R. (1966). *Complexity and Contradiction in Architecture*. New York: The Museum of Modern Art.
- Whitehand, J. W. R. (1992). *The making of the urban landscape*. Oxford: Blackwell.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

پاک‌نژاد، نوید و لطیفی، غلامرضا. (۱۳۹۷). تبیین و ارزیابی تأثیرات مؤلفه‌های محیطی بر شکل‌گیری الگوهای رفتاری در فضاهای شهری (از نظریه تا عمل : مطالعه میدان تجریش). باغ نظر، ۱۵ (۶۹) : ۶۶-۵۱.

DOI: 10.22034/bagh.2019.82313

URL: http://www.bagh-sj.com/article_82313.html

